

Dietrich Bonhoeffer

Midden in Gods geschiedenis

De doorlopende lezing der bijbelboeken dwingt ieder die horen wil, daarheen te gaan en zich daar te laten vinden, waar God tot heil der mensen eens en voor goed gehandeld heeft. De gelovige gemeente wordt binnengevoerd in de Kerstgeschiedenis, in de Doop, de wonderen, de toespraken, het lijden, het sterven en de opstanding van Jezus Christus. Juist bij het lezen in de huisgodsdiens oefeningen worden de historische boeken der Heilige Schrift helemaal nieuw voor ons. Wij krijgen deel aan wat eenmaal tot ons heil plaatsvond. Wij trekken, ons zelf vergetend en verliezend, mee door de Rode Zee, door de woestijn, over de Jordaan, het beloofde land in. Wij vallen, met Israël, terug in twijfel en ongeloof en ondervinden door boete en straf weer Gods hulp en trouw.

Dat alles is geen dromerij, maar heilige, goddelijke werkelijkheid. Wij worden uit ons eigen bestaan getild en geplaatst midden in de heilige geschiedenis Gods op aarde. Daar heeft God aan ons gewerkt en daar werkt Hij nog aan ons, aan onze noden en zonden, door toorn en genade. Het is niet belangrijk dat God toeschouwer en deelnemer is aan ons leven nu, maar dat wij de aandachtige toehoorders en deelnemers zijn aan Gods handelen in de heilige geschiedenis, aan de geschiedenis van Christus op aarde. Alleen voor zover wij daar bij zijn, is God nu bij ons.

Hier vindt een volkomen omkeer plaats. Gods hulp en tegenwoordigheid hoeft zich niet te bewijzen in ons leven, Gods tegenwoordigheid en hulp zijn ons al bewezen in het leven van Jezus Christus. Het is inderdaad belangrijker voor ons te weten wat God aan Israël en wat Hij aan Zijn Zoon Jezus Christus heeft gedaan, dan na te gaan wat Hij vandaag met mij voor heeft. Dat Jezus Christus stierf, is belangrijker dan dat ik sterf en dat Jezus Christus uit de doden is opgewekt, is de enige grond van mijn hoop, dat ik ook op de jongste dag zal worden opgewekt. Ons heil ligt 'buiten onszelf'. Het ligt niet in mijn levensgeschiedenis, het ligt in de geschiedenis van Jezus Christus. En alleen wie zich in Jezus Christus vinden laat, in Zijn menswording, Zijn kruis en opstanding, die is bij God en God is bij hem.

Inhoud

Midden in Gods geschiedenis p.25
Dietrich Bonhoeffer

Kohlbrugge over Romeinen 1: 17 p.26
T. van Es, Alblasserdam

Nog eens: Van Westerkerk tot Westermoskee - toonbeeld van tolerantie of van naïviteit? p.28
Maarten Neuteboom, Leiden

Achtendertig Nachten p.29
L. van Wezel, Groot Ammers

Bij het nieuwe kabinet p.30
Dr. H. Klink, Hoornaar

De jaarlijkse conferentie p.32
een Luther dag

Een woord van Blaise Pascal

Omdat de mensen de wonderen van de schepping en van de zondvloed dreigen te vergeten, zond God wonderen, profeten en de Wet van Mozes.

Kohlbrugge over Romeinen 1: 17

Kohlbrugge heeft in zijn verklaring van Romeinen 1: 17 de vinger op de zere plek gelegd en ons laten zien dat wij van nature weigeren om van genade alleen te leven. Deze tekst luidt in de Statenvertaling: "Want de rechtvaardigheid Gods wordt in hetzelfde geopenbaard uit geloof tot geloof; gelijk geschreven is: Maar de rechtvaardige zal uit het geloof leven." Het blijkt namelijk dat wij telkens weer bereid zijn iets te willen bijdragen aan onze zaligheid. Wij weten dan de uitleg van deze tekst zo te draaien dat onze geloofsdaad de nadruk krijgt en niet de toegerekende gerechtigheid van Christus. Want Hij is het toch, Die ons rechtvaardig maakt. De nadruk ligt in deze tekst dus niet op hetgeen wij doen, maar op hetgeen Christus gedaan heeft. Kohlbrugge wil de enige troost in leven en sterven laten zien, en daarom begint hij zijn verklaring met: "Steeds hierop bedacht om u in de Heilige Schrift in te leiden, opdat gij uit dezelfde een blijvende troost en een welgegronde levende hoop des eeuwigen levens moogt putten; evenals altijd bereid mijn taak te vervullen om u duidelijk te maken, wat gij bij het lezen der Schrift niet zo aanstonds verstaat, acht ik het alleszins gewichtig u de hoofdeleer der Schrift omtrent de rechtvaardigheid Gods naar aanleiding van het eerste hoofdstuk van de Brief aan de Romeinen kortelijk voor ogen te stellen."¹

Kohlbrugge laat vervolgens zien hoe deze tekst verstaan moet worden. Hij zegt: "De apostel schrijft in deze brief in hoofdstuk 1, vers 17: 'Want de rechtvaardigheid Gods wordt in hetzelfde geopenbaard uit geloof tot geloof.' De woorden *in hetzelfde* hebben betrekking op het

Evangelie van Christus. Dienvolgens wordt in het Evangelie van Christus de rechtvaardigheid Gods geopenbaard. De apostel spreekt van de rechtvaardigheid Gods, dat is, van een rechtvaardigheid, volgens welke God rechtvaardig is en blijft, als Hij ons de zonde vergeeft, of ons de zonde niet toerekent, en volgens welke wij voor God rechtvaardig kunnen zijn, ofschoon wij zonden hebben. De apostel leert ons, dat zulk een rechtvaardigheid geopenbaard wordt uit geloof tot geloof. Hij wil zeggen, dat zulk een rechtvaardigheid ons duidelijk en klaar in het hart wordt, of dat wij daarvan het helder licht in ons hart ontvangen, derhalve dezelve deelachtig worden, als wij geloven, en dat wij zulk een rechtvaardigheid alsdan alzo erkennen, dat zij ons onder de tucht houdt om bij het geloof te blijven en niet van het geloof tot werken der Wet terug te gaan. Dat bedoelt hij met de woorden: *uit geloof tot geloof.*"

Maar waar richt het geloof zich dan op? Hoe ben ik dan rechtvaardig voor God? Kohlbrugge vervolgt zijn betoog met: "Het helder licht van die rechtvaardigheid gaat in onze harten op, als wij het geloof, het vertrouwen op God of de gehoorzaamheid van Jezus aanschouwen, en het voor zeker houden, dat op grond van Zijn gehoorzaamheid, waarmee Hij aan de rechtvaardigheid Gods genoegdoening gegeven heeft, God rechtvaardig blijft, als Hij ons de zonden vergeeft, en ook wij, op grond van zodanige genoegdoening vergeving van zonden hebben. Waar wij met het hart geloven en met de mond belijden, dat zulks gewisselijk waar is, zo zullen wij uitsluitend daarbij blijven, en zijn in dat geloof rechtvaardig en zalig. De openbaring van een zodanige rechtvaardigheid ligt dus in de blijde boodschap of het Evangelie van Christus. Waar zulk een blijde boodschap tot ons komt, daar gaat ons het licht van zulk een rechtvaardigheid en zaligheid in het hart op, terwijl wij slechts nergens elders iets hebben kunnen vinden, waar God rechtvaardig zijn en blijven kan, als Hij ons de zonden vergeeft, of wij als goddelozen nochtans voor God rechtvaardig zijn."

Wij zien hier dus dat de vaste grond voor het geloof gelegen is in de gehoorzaamheid van Christus en Zijn vertrouwen op God. Elders spreekt Kohlbrugge van "geloof van Jezus". Dat bedoelt hij hier ook. Omdat Christus Zich hier op aarde erdoor geloofd heeft, zo mogen wij als vrucht daarvan en steunend op Zijn verdienste ook geloven. De rechtvaardigheid des geloofs is dus gelegen

Colofon

Ecclesia, voorheen 'Kerkblaadje', is een uitgave van de Stichting Vrienden van Dr. H.F. Kohlbrugge en verschijnt zaterdags om de veertien dagen.

Redactie: Drs. M. den Admirant, Ds. J.K. Vlasblom, Mw G.M. van Ommen-Middelkoop

Eindredactie: Ds. L.J. Geluk en Dr. H. Klink

Vaste medewerkers:

Drs. J.G. Barnhoorn, Dhr. T. van Es, Dr. R. Fernhout, Dr. M. Verduin en Ds. I.J. Wisse.

Redactieadres: Dorpsweg 11, 4223 NA Hoornaar, tel. 0183-581321

Internet-adres: www.ecclesianet.nl

Abonnementprijs: € 21,00 per jaar

Administratie: Baron Bentinckstraat 51, 7731 EK Ommen

tel. 0529 456729, Postbankrekeningnr. 88 71 47

Adm. Ecclesia/Kerkblaadje te Ommen of

Bankrekeningnr. 34.89.69.619 t.n.v.

St. Vrienden van Kohlbrugge te Ommen

Druk: drukkerij Ridderprint, Ridderkerk

in de rechtvaardigheid van het geloof van Christus en niet in de waardigheid van ons geloof.

Zo'n rechtvaardigheid kunnen wij daarom nergens elders zoeken, en toch, zegt Kohlbrugge, hebben wij geen ander begrip van de rechtvaardigheid van God dan dat wij denken dat wij die tevreden moeten stellen door onze onderhouding van de werken der Wet, dus zelf voor de zonden te hebben geboet, en dat wij slechts rechtvaardig voor God kunnen zijn, als wij door onze deugden een inwendige rechtvaardigheid, geheel (of als het niet anders kan, gedeeltelijk) verworven hebben. Wij zijn blind voor de leer van de *vreemde gerechtigheid*, dat is, dat wij, hoewel goddeloos, door de gerechtigheid van Christus door God voor rechtvaardig gehouden worden. Dat vinden wij een dwaasheid. Wij ergeren ons aan zo'n leer. De apostel Paulus zei daarentegen: "Ik schaam mij het Evangelie niet", omdat hij inzag dat het de waarachtige leer der zaligheid was.

Om het nu nog duidelijker te maken wat de apostel bedoelt, wijkt Kohlbrugge enigszins af van de Statenvertaling en vertaalt deze tekst als volgt: "Want de gerechtigheid Gods wordt daarin ontdekt uit geloof tot geloof, zoals geschreven staat: *de rechtvaardige uit geloof zal leven.*"

Steven de Clercq, de vriend van Kohlbrugge, had deze mogelijke vertaling ontdekt in de Statenbijbel, waar in kanttekening 37 op genoemde tekst staat: "De rechtvaardige uit het geloof zal leven." Kohlbrugge antwoordt hem daarop: "Romeinen 1, vers 17 [is] zoals jij schrijft. De kanttekening geeft de ware vertaling. Uit geloof tot geloof geeft geen toeneming noch iets progressiefs te kennen: – tot gelove is zoveel als: opdat men gelove, of opdat gelove zij, besta, blijve met uitsluiting van alles, wat geen geloof is – uit gelove is verbonden met het voorgaande. De grote vraag is: wie zal ontkomen, behoudenis hebben, in behoudenisse wezen; wie zal zalig zijn, wie voor God verkeren, bij God wezen, wonen, *wie zal leven?* De rechtvaardige. Ja, maar – welke rechtvaardige? Waar blijft de zonde? De rechtvaardige uit gelove. Zo staat er geschreven. Maar is dan met dat 'uit gelove rechtvaardige' God in Zijn recht? Waar blijft dan de Wet? – Antwoord: Hoort het Evangelie van Jezus Christus, en zie, of daarin niet, uit gelove, Gods rechtvaardigheid zich onthult, zich ontsluit, en zich zonder be- of omwindsel aan u voordoet met dat doel, dat uws harten vertrouwen tot Hem zij, opdat gij Hem aangenaam, en naar Zijn harte zij."² Kohlbrugge legt daarna een directe verbinding met het geloof van Jezus Christus, als grond waardoor wij kunnen geloven, want hij haalt Romeinen 3, vers 21 en 22 aan, en zegt daarover: "Maar nu is Gods rechtvaardigheid zonder Wet geopenbaard, zichtbaar, bekend, openbaar gemaakt – Gods rechtvaardig-

heid – door geloof van Jezus Christus tot allen en op al de gelovenden."³

Het komt er dus kort gezegd op neer dat de nadruk in de tekst niet valt op de rechtvaardige die gelooft, maar op degene die door *geloof* de rechtvaardigheid in Christus heeft leren zien en aannemen.

Kohlbrugge kan voor deze aparte vertaling dus terugvallen op de kanttekening van de Statenvertaling, zij het dat hij geen lidwoord voor 'geloof' wilde zetten. Waarom hij dit niet wilde, daarover is meer te lezen in genoemde brief aan Steven de Clercq. Ook Kohlbrugges vriend Karl von der Heydt uit Elberfeld liet zich in gelijke bewoordingen uit. Karl had Kohlbrugge al meer terzijde gestaan, ondermeer bij de vervaardiging van Kohlbrugges uitgave over Romeinen 7. Karl, een uitmuntend taalgeleerde, had zelf een complete vertaling van het Nieuwe Testament uitgegeven. Hij vertaalde daarin Romeinen 1, vers 17 zo: "Denn Gerechtigkeit Gottes wird darin enthüllt aus Glauben zu Glauben, gleichwie geschrieben steht: 'Der Gerechte aber aus Glauben wird leben.'"⁴ Dus precies zoals Kohlbrugge dit deed.

Von der Heydt had ook een uitvoerig commentaar geschreven op de brieven van de apostel Paulus. Daar verklaart hij genoemde tekst met deze woorden: "Paulus heeft deze tekst van de profeet Habakuk behalve hier nog tweemaal (in Galaten 3, vers 11 en Hebreeën 10, vers 38) voor de gerechtigheid des geloofs en wel in directe tegenstelling tegen de gerechtigheid uit de werken geldend gemaakt. Bij de profeet Habakuk, hoofdstuk 2, vers 4, staat er: 'De rechtvaardige zal in zijn geloof (door zijn geloof) leven.' Als hij als de rechtvaardige *uit geloof* het leven heeft, dan moet noodzakelijkerwijs ook het rechtvaardig-zijn 'uit geloof' voortkomen. Daar echter hier niet het leven uit geloof benadrukt moet worden, maar veelmeer het *rechtvaardig-zijn* uit geloof: zo leidt de apostel in heilige Geest de profetische spreuk in met de woorden: 'de rechtvaardige uit geloof zal leven.' – De Wet kon het leven, welke het beloofde onder voorwaarde van: 'doe dat, en gij zult leven', niet geven; integendeel, het gebod dat ten leven gegeven was, strekte ons ten dode en bracht ons de vloek. Gerechtigheid is voor God niet door de Wet te verkrijgen. Wie echter *uit geloof* rechtvaardig is geworden, die is vrijgemaakt van zonde, vloek en dood, en hij heeft de onvoorwaardelijke belofte van het eeuwige leven. 'De uit geloof gerechtvaardigde', zo staat geschreven, 'die zal leven.' Dit toekomstige: hij *zal* leven, is de beschrijving van het in het tegenwoordige nog onvolmaakte, dat zich in de toekomst geheel en eeuwig blijvend verwerkelijkt. Daarom staat er: 'Die in de Zoon gelooft *heeft* eeuwig leven', Johannes 3, vers 36 en 5, vers 24."⁵

Deze belofte, die aan het geloof in Christus is verbonden

den, zorgt er ontwijfelbaar zeker voor dat wie gelooft, zal leven, en dat zal is zo zeker "dat noch dood noch leven, noch engelen noch overheden, noch machten, noch tegenwoordige noch toekomstige dingen, noch hoogte noch diepte, noch enig ander schepsel ons zal kunnen scheiden van de liefde Gods, welke is in Christus Jezus onze Heere."⁶

¹ *Amsterdamsch Zondagsblad - Tot Getuigenis der Waarheid*. Derde jaargang, Amsterdam 1890, blz. 129. Vertaling van: Predigt über Römer Kap. 1, Vs. 17-32, gehalten am 27.

September 1857, vormittags. Te vinden in: H.F. Kohlbrügge, *Schriftauslegungen*, Zehntes Heft, Elberfeld 1908, S.252-260.

² H.F. Kohlbrügge, *Brieven*, uitgave E. Böhl, Utrecht 1877, blz. 135-136.

³ Idem, a.w., blz. 136.

⁴ Romeinen 1: 17 in de vertaling van Karl von der Heydt. Te vinden in: *Das neue Testament aus dem griechischen übersetzt*. Von Karl von der Heydt. Elberfeld 1869, S.369.

⁵ Karl von der Heydt, *Exegetischer Commentar zu neun Briefen des Apostels Paulus*, Erster Band, Elberfeld 1882, S.21f.

⁶ Romeinen 8: 39.

Maarten Neuteboom, Leiden

Nog eens: Van Westerkerk tot Westermoskee - toonbeeld van tolerantie of van naïviteit?

De nieuw te bouwen Westermoskee in Amsterdam lijkt definitief in conservatieve handen terecht te komen. Afgelopen week berichtte KRO Reporter van een geheim contract waarop het televisieprogramma de hand wist te leggen. Uit het document blijkt dat het financieel en juridisch eigendom van de Westermoskee in handen komt van het Europese hoofdkantoor van *Milli Görüs* in Keulen, dat, zoals dat heet, voor zeer conservatief doorgaat. *Milli Görüs* is een sociaal-religieuze islamitische stichting en één van de grootste islamitische verbanden in Europa, met afdelingen in onder meer Duitsland en Nederland. *Milli Görüs* heeft sterke banden met Turkije en is behalve orthodox vooral ook fundamentalistisch. De Duitse veiligheidsdiensten volgen *Milli Görüs* dan ook op de voet en de activiteiten van oprichter Erbakan zijn in Turkije herhaaldelijk verboden.

Het is niet de eerste keer dat de bouw van de Westermoskee aanleiding tot discussie en verontrusting geeft. Vanaf het allereerste begin proberen het Amsterdamse stadsdeel *De Baarsjes* en de woningbouwvereniging *Het Oosten*, die bij de bouw betrokken is, 'een liberale koers' van de moskeevereniging *Aya Sofya*, onderdeel van *Milli Görüs Noord Nederland*, gegarandeerd te krijgen. Daartoe werd in 2004 een 'Contract met de samenleving' gesloten, waarin *Aya Sofya* en het stadsdeel afspraken maakten over hoe om te gaan met de vrijheid van meningsuiting en extremisme. Dat zoiets nodig is, zou op zichzelf al reden genoeg moeten zijn om alle naïviteit te laten varen. Zo niet in Nederland.

In mei 2006 werd het toenmalige bestuur van de *Stichting Federatie Milli Görüs Noord-Nederland* door

het Europese hoofdkantoor van *Milli Görüs* vervangen door conservatievere bestuurders. Bij het stadsdeel ontstond daarop de vrees dat het bestuur van de Westermoskee in de radicalere koers zou meegaan. "Om de ongerustheid en vrees" weg te nemen werd daarom een convenant gesloten tussen het stadsdeel, het moskeebestuur en de betrokken woningbouwvereniging om het voortzetten van de liberale koers te waarborgen. Daarbij werd onder meer een financiële, juridische en mentale onafhankelijkheid van het hoofdkantoor in Keulen en *Milli Görüs Noord-Nederland* afgedwongen. Met dit convenant dacht men, alle eerdere ervaringen blijkbaar ten spijt, de boel weer eens op z'n Amsterdams bij elkaar te houden.

Opnieuw blijkt men naïef te zijn geweest wanneer moskeebestuurder Fatih Dag in januari openlijk weigert zich te houden aan het convenant: "Het is alsof je de banden met je eigen familie moet doorsnijden." In een vraaggesprek van Fatih Dag met *Trouw*, neemt hij alle twijfel voor ons weg: er is wat hem betreft geen convenant en het komt er ook nooit. De woningbouwvereniging eist echter naleving van het convenant en weigert te bouwen. Het stadsdeel laat weten dat het eenzijdig opbreken van het convenant geen consequenties heeft voor het verlenen van een bouwvergunning. Feitelijk bevestigt het stadsdeel daarmee de symbolische waarde en de slechte juridische afdwingbaarheid van het convenant! Voormalig minister Donner sprak van vertrouwen en tolerantie bij het slaan van de eerste paal. Maar ook dat vertrouwen was symboliek, de werkelijkheid werd er geweld mee aange-

daan. Het drukte enkel en alleen een papieren vertrouwen uit dat ook nog eens krachteloos blijkt te zijn.

Zelfs nu het geheime contract is opgedoken waaruit blijkt dat het convenant aangaande eigendom en financiering helemaal niet zal worden nageleefd, blijkt dat er niets kan worden afgedwongen. Hoewel het stadsdeel het vertrouwen in *Aya Sofya* opzegt en het ondertekende convenant waarschijnlijk van tafel gaat, zal de bouwvergunning vrijwel zeker over vier weken worden toegekend. "We kunnen de bouwvergunning niet weigeren op religieuze gronden." Staatsrechtgeleerde prof. mr. Paul Bovend'Eerd uit Nijmegen vraagt zich af waarom dit convenant eigenlijk is gesloten. In *Trouw* geeft hij aan dat het convenant geen staatsrechtelijke betekenis heeft. Het afspreken dat er een liberale koers gevaren moet worden, is niet te herleiden tot een wettelijke grondslag.

Onder deze liberale koers werd onder meer het respecteren van de Nederlandse Grondwet, het tegengaan van radicalisering en het stimuleren van het preken in het Nederlands verstaan. Dat voornoemde zaken vooraf expliciet zijn neergeschreven in een convenant tussen de moskee en het stadsdeel om een vertrouwensrelatie tussen die beiden op te wekken is merkwaardig, wanneer men de scheiding tussen kerk en staat in ogenschouw neemt. Het vertrouwen blijkt vandaag de dag te zijn gebaseerd op naïviteit. Uit het feit dat deze afspraken nodig werden geacht, blijkt heel duidelijk dat men ergens toch wel moest beseffen wat voor organisatie *Milli Görüs* nu toch eigenlijk is. Met geen enkele protestantse of katholieke kerk in Nederland is zoiets nodig en het zou hoogst ongebruikelijk zijn wanneer het wel zou gebeuren! De vraag moet dan toch rijzen waarom niemand gedurende

dit proces zich openlijk heeft afgevraagd waarop het op papier uitgesproken vertrouwen, dat in feite gebaseerd was op wantrouwen, nu eigenlijk berustte?

In plaats van dat men de discussie over de Islam en zijn verhouding tot en het omgaan met grondrechten aangaat, schenkt men in Nederland vertrouwen. *Milli Görüs* kreeg door de naïeve opstelling volop de mogelijkheid om de overheid en andere betrokkenen te misleiden en het vertrouwen te beschamen. De moskee moest een voorbeeld van tolerantie worden en een hulpmiddel bij integratie. Hoe schromelijk is dat mislukt. Terwijl *Milli Görüs* juridisch geen strobreed meer in de weg kan worden gelegd aangaande de bouw van de moskee, houdt de naïviteit in Nederland aan. Voormalig minister-president Lubbers pleitte met anderen eind januari in *NRC Handelsblad* voor 'participatie' in plaats van 'integratie'. "Integratie suggereert dat de Nederlander beter is en de nieuwkomer inferieur." Integratie legt een "sterke nadruk op (het loslaten van) de religieuze en culturele identiteit. Het versterkt de ongelijkheid, het gevoel van minderwaardigheid en sluit mensen uit."

Waartoe zulk een vrijblijvende participatie kan leiden, hebben we zojuist gezien. Het betekent in wezen het loslaten van de eigen, *Nederlandse*, religieuze en culturele identiteit. Dat veel protestanten dat nog niet begrepen hebben, bewijst de officiële aanwezigheid van protestante zijde bij de inwijding van de bouwgrond van de moskee in maart vorig jaar.

.....
(Een eerste artikel onder deze titel werd opgenomen in nr. 22 van de vorige jaargang van *Ecclesia*)

L. van Wezel, Groot Ammers

Achtendertig Nachten

Waarom vergiftigt Elsje Roelofs haar man Jan Albers in 1767 met rattenvergift? Wat brengt haar zover? Janne Umker heeft in haar roman *Achtendertig Nachten* een aangrijpend antwoord op deze vraag geschreven. De kille feiten uit de archieven weerspiegelen een schokkend verhaal. De hoogzwangere Elsje wordt beschuldigd van moord op haar man. De doodsoorzaak blijkt rattenvergift die door zijn maaltijd was gemengd. Ze bekent en wordt gevangengenomen. Daar wordt haar kind geboren, dat direct van haar wordt afgenomen. Achtendertig nachten verblijft ze in het gevang, wachtend op haar vonnis. Zelf dacht ze dat het nog wel mee zou vallen, blijktens een

brief van de landschrijver, die aangeeft dat hij de "oppassenden vrouwen" die bij haar zijn niet heeft "willen afdanken" omdat "zij in die verbeelding is dat het wel los zal komen." En dat zij "met den predikant over de toestand haarer ziele in 't gehele niet meer wil spreken." Hoe kwam Elsje zo ver? Wat dreef haar?

De roman van Janne Umker dwingt respect af om een paar redenen. Janne schrijft haar verhaal in de eerste persoon. Een gedurfd perspectief dat Janne goed blijkt te beheersen. Ze is in staat dit perspectief zo vol gevoel en zo effectief te gebruiken dat je als lezer helemaal betrokken raakt bij Elsje en haar leven.

Een tweede reden is de manier waarop Janne een levensecht en aangrijpend verhaal om de kille feiten heeft gesponnen. Dat getuigt niet alleen van verbeeldingskracht, maar meer nog van goed psychologisch inzicht.

Daarnaast en bovenal is Janne erin geslaagd een verhaal met een diepe christelijke boodschap te schrijven. Een actuele en voor iedereen toegankelijke boodschap, die aansluit bij hedendaagse thema's. Hoe verantwoordelijk is iemand voor zijn eigen daden? Elsjen blijkt een moeilijke jeugd te hebben gehad. Haar vader stierf toen ze 4 jaar was, en haar moeder was psychisch zwak en leefde een afwezig bestaan. Centraal in haar leven stond grootmoeder, 'Otie'. Een harde vrouw die met ijzeren hand de boerderij regeerde na het overlijden van grootvader. De psychische druk van Otie op Elsjen was groot. Die druk wordt gaandeweg groter en blijkt zelfs na de dood van Otie tot een hoogtepunt te komen. Otie vraagt op haar sterfbed aan Elsjen alles te doen wat in haar vermogen ligt om het levenswerk van Otie, de boerderij, in stand te houden. Elsjen zwicht voor de druk en belooft het. Later blijkt dat Otie zelfs zover was gegaan dat ze Jan Albers als man voor Elsjen had uitgezocht. Elsjen voelt niets voor Jan, maar zwicht opnieuw voor Otie's wil die ook na haar dood nog voelbaar is. Het huwelijk staat vol spanning, die zich uiteindelijk ontploft in de vergiftiging van Jan.

In de gevangenis wordt ze bijgestaan door Janna, die is aangewezen om voor de gedetineerde te zorgen. Elsjen kijkt terug op haar leven en de lezer beleeft mee hoe Elsjen de feiten langzaam onder ogen begint te zien. Janna is daarbij steeds een goede luisteraar en een voorzichtig en wijs wegwijzer naar God. Elsjen wordt door Janna gewezen op het boek Job. Job leed als onschuldige, tot hij voor Gods aangezicht zijn schuld leerde kennen en daar genade vond. Die lijn is in *Achtendertig Nachten* ook te vinden. Elsjen ontwikkelt zich in dit boek van een boze vrouw die fel uithaalt naar haar vermoorde man, haar grootmoeder en vrijwel alle anderen, tot een vrouw die uiteindelijk zegt: "Ik zal zoeken en roe-

pen. Ik zal mij tot God keren."

Het verhaal maakt de hedendaagse lezer duidelijk dat het natuurlijk zo is dat omstandigheden inwerken op de mens. Elsjen zou vandaag de dag zonder meer kunnen rekenen op een onderzoek in het Pieter Baan-centrum en grote kans maken op een 'verminderde toerekeningsvatbaarheid' ontstaan door langdurige psychische druk. Daarmee zou een deel van de verantwoordelijkheid voor haar daad buiten haar worden gelegd. De afgelopen eeuwen zijn de opvattingen rond 'schuld' verschoven. Vandaag de dag is 'schuld' een relatief begrip geworden. Relatief omdat de handelingen van de mens niet meer eenzijdig worden gezien als een daad van het individu, maar veel meer ook als een reactie op zijn omgeving of een gevolg van ervaringen uit het verleden. Daarnaast is schuld relatief omdat er voor de definitie van schuld een heldere norm moet zijn. Steeds meer staat die norm ter discussie. Er zijn verschillende normen, en je kunt handelingen immers vanuit verschillende perspectieven bezien. Toch wordt juist in *Achtendertig Nachten* duidelijk dat ieder mens volledig verantwoordelijk is en blijft voor de eigen daden, en dat er juist voor schuldigen genade is bij God. Schuld en genade zijn op een natuurlijke manier in het verhaal verweven en de absolute norm van 'goed' en 'kwaad' laat een steeds helderder licht schijnen op de gebeurtenissen in het verhaal. Juist de keuze van de eerste persoon bij dit verhaal maakt, dat de lezer dit sterk gaat beseffen. Op die manier maakt de lezer de moeilijke zoektocht van Elsjen door de 'puinhoop van haar leven' intensief mee. En kan de lezer begrijpen waarom ze komt tot de conclusie dat ze schuldig is. Maar juist in die duisternis van schuld ontdekt ze het licht van Gods genade. Geen 'gemakkelijk bekeringsverhaal' maar een realistisch beschreven zoektocht van een mens die met de gevolgen van eigen handelen wordt geconfronteerd en eerlijk zicht krijgt op haar eigen leven. En op Gods genade.

(Dit aan te bevelen boek werd uitgegeven door Boeken-centrum in Zoetermeer.)

Dr. H. Klink, Hoornaar

Bij het nieuwe kabinet

Het is nog maar een week of zeven geleden dat koningin Beatrix de heer Wijffels, oud-voorzitter van de Rabobank en van de SER, benoemde tot informateur van een kabinet CDA, PvdA en CU. In deze weken heeft hij heel wat voor elkaar gekregen. De heren Balkenende en Bos die in de verkiezingsstijd als kemphanen tegenover elkaar ston-

den, hebben de strijdbijl begraven en gaan vorm geven aan een nieuw kabinet. En de ChristenUnie die met de grootst mogelijke argwaan gevolgd werd, blijkt een loyale, redelijke partner te zijn. Ze kan een goed bindmiddel vormen in dit kabinet en staat klaar om mee te regeren en om enkele ministers te leveren: zeker geen geringe

prestatie, die vooral op het conto komt van de partijvoorman de heer Rouvoet. Een oprechte felicitatie aan zijn adres is zeker op haar plaats. Maar dat geldt toch ook voor Wouter Bos, die na het verlies van zijn partij, zich loyaal aan de vorming van een regeerakkoord gegeven heeft. Dat laatste verdient m.i. zondermeer respect.

We zullen in de komende tijd geregeerd worden door een centrum-linkse coalitie, die als motto heeft: *Samen werken, samen leven*. Alle drie de partijen herkennen zich in het regeerakkoord. Het CDA ondermeer vanwege de nadruk op de eigen verantwoordelijkheid, het snijden in de bureaucratie enz., de PvdA vanwege het algemeen pardon voor asielzoekers en de AOW-plannen, de CU o.a. vanwege de nadruk op palliatieve zorg en het respect voor het menselijke leven.

Al met al past een gevoel van dankbaarheid. In het nieuwe kabinet hebben twee partijen zitting die de C van christelijk in hun naam hebben staan. Wie had dat in de tijd van paars durven voorspellen?

Toch zijn er, dacht ik, bij het akkoord wel kanttekeningen te maken. Heel duidelijk is dat het kabinet inzet op wat wel genoemd wordt 'het communautaire denken'. Deze term gaat terug op de vooral in Amerika bekende socioloog Amitai Etzioni, die in 2001 in Den Haag een lezing hield over de toekomst van Europa. Uit publicaties is duidelijk dat iemand als oud-minister Donner sterk wordt aangesproken door het denken van Etzioni.

Etzioni is van Joodse afkomst en is, naar eigen zeggen, sterk beïnvloed door de Joodse denker Martin Buber. De invloed van Etzioni is groot (geweest) onder staatslieden. Hij was ooit persoonlijk adviseur van president Carter. Zowel premier Blair als oud-president Schröder zijn in hun denken sterk door hem beïnvloed. Zijn invloed is ook in Nederland waarneembaar.

Ondanks ideeën die je soms de wenkbrauwen doen fronsen, doet het bij Etzioni in eerste instantie sympathiek aan dat hij afstand neemt van de levensmentaliteit van de jaren '60: hij legt niet de nadruk op de individu en zijn wil, maar op de gemeenschap, op de menselijke samenleving, op moraal en publieke verantwoordelijkheid, op het morele besef dat ieder mens heeft. Gemeenschapszin is het cement van de samenleving, hij is ook de norm waaraan de enkeling gehouden is. En dat niet in die zin, dat men het onderling gezellig heeft, neen: het gaat om het *commitment* om in een samenleving goed te leven, ook ter wille van die samenleving. Etzioni keert zich tegen de idee dat de mens slechts rechten heeft. Hij heeft die. Maar hij heeft ook plichten. Niet alles kan en mag. Wie zich niet aan het *commitment* houdt, door wangedrag of misdaad, moet in aanraking komen met

sancties, dan wel – als het om misdaad gaat – straf. Wie bijvoorbeeld door schoolverzuim geen *commitment* toont, kan geen beroep doen op een uitkering.

Etzioni stelt de morele anarchie, die ingeluid is in de jaren zestig, verantwoordelijk voor veel van wat mis gaat in de samenleving. Morele anarchie werkt in de hand dat er een vacuüm ontstaat, waarin mensen verongelukken, totalitair of gewelddadig worden. Daartegenover legt hij de nadruk op moraal, goede trouw en het goede voorbeeld (vooral van hen die maatschappelijke verantwoordelijkheid dragen). Etzioni verwacht veel van de dialoog. Langs de weg van de dialoog moeten in een *communauteit* conflicten uitgepraat worden en moet er beleid worden gemaakt. Vanwege het *commitment* dat er bij iedereen is, is er ook de wil om er via de dialoog uit te komen.

Dit zijn geluiden die men lange tijd niet gehoord heeft. Het verbaast ons niet dat Etzioni naar eigen zeggen sterk beïnvloed is door de Oud-Testamenticus en de man van de dialoog: Martin Buber. In zekere zin klopt in de sociologie van Etzioni een facet van het Oud-Testamentische, Joodse denken weer op onze deur. Het hoeft dan ook niet te verbazen dat sommigen die van christelijke huize zijn zich door hem voelen aangesproken. Het zelfde gold indertijd voor Martin Buber zelf.

Een paar opmerkingen wil ik bij het bovenstaande plaatsen.

Allereerst heeft het iets beschamends dat deze geluiden van over de zee (Etzioni woont in Amerika) tot ons moeten komen. Wat heeft de kerk in al die jaren waarover Etzioni spreekt, gezwegen! En ze doet het nóg! Wanneer zal zij weer de nadruk leggen op moraal en afstand nemen van het libertinisme dat via de mentaliteit van de jaren zestig in ons land is doorgedrongen!?

Een *tweede* opmerking: sterke nadruk wordt er in het nieuwe regeerakkoord gelegd op het woord 'samen'. Alle bevolkingsgroepen moeten bij het *commitment* bepaald worden. Wie niet meedoet, wordt ook niet beloond. Iedereen draagt verantwoordelijkheid. Deze gedachte helpt de regering om allerlei bevolkingsgroepen aan te spreken: allochtonen en autochtonen. Het is ook een werktuig, dat de regering helpt beleid te maken in een maatschappij die meer en meer multicultureel wordt. De toekomstige regering wil duidelijk *iedereen* betrekken bij de opbouw van ons land en zo betrokkenheid bij het geheel teweeg brengen.

De grote vraag zal zijn of deze gedachte voor iedereen even aansprekend is en of op deze basis een werkelijke eenheid tot stand gebracht kan worden. Die vraag klemt temeer, als, naar het zich laat aanzien de nieuwe regering veel minder zal doen dan het vorige kabinet om nieuwe stromen van immigranten te weren. Is een ge-

meenschaps-denken dat het kabinet blijkens zijn motto voorstaat, haalbaar, waar er zoveel migranten zijn, wier loyaliteit veelal veel meer bij hun godsdienst ligt dan bij het land waarin zij gaan wonen? Waarin moet in een land dat zeer pluriform is en waar hele groepen migranten vanwege hun gemeenschappelijke afkomst of godsdienst wél een sterke *onderlinge* band hebben, het *gemeenschappelijke* gevonden worden? Die vraag dringt te meer als vooral via de islamitische gemeenschap er heel gemakkelijk door de achterdeur radicale elementen binnen kunnen komen, die om het vriendelijk te zeggen, zich weinig om loyaliteit bekommeren, maar die onomwonden of juist zónder het te zeggen (en dat is wellicht nóg bedenkelijker), uit zijn op islamisering van het Westen?

Dit brengt me tot een *derde* opmerking. Martin Buber is een van de inspiratiebronnen voor Etzioni. Buber was de man van het Oude Testament, van de dialoog, ook van de dialoog van wereldgodsdiensten, van het religieuze

besef, van verantwoordelijkheid enz. Het is onmiskenbaar dat hij veel te zeggen heeft gehad. Wat echter heel opvallend is, is dat Buber gereserveerd stond tegenover bepaalde boeken van het Oude Testament en deze buiten beschouwing liet. Het waren de latere Oud-Testamentische, apocalyptische boeken. Met de apocalyptiek kon Buber weinig tot niets. Ze pasten niet in zijn humanistische denkraam en daarom negeerde hij ze.

Zal een vooral *humanistische* levensfilosofie, zoals het communautaire denken, in staat zijn de druk van wetteloosheid, van anarchie en fanatisme (allemaal fenomenen, die ons doen spreken van een apocalyptische tijd) te weerstaan? Of... hebben wij daarvoor méér nodig. Sterker: hebben we juist in onze tijd niet veeleer het *Evangelie* nodig, dat, zoals dr. W. Aalders zei, hét antwoord op een apocalyptische tijd is?

Het Evangelie... als dát in de Westerse wereld eens herontdekt werd!!! Dán zou het Westen ook zijn eigenlijke identiteit hervinden!

De jaarlijkse conferentie

De jaarlijkse conferentie werd reeds in een eerder nummer van ons blad aangekondigd. Deze zal D.V. plaatsvinden op zaterdag 21 april. Ook dit jaar willen we samenkomen in de historische Hervormde Kerk van Vianen.

Tijdens het morgengedeelte van de conferentie zal een referaat worden gehouden door dr. M. Verduin uit Zeist. Voor het middagedeelte is een spreker uitgenodigd uit Duitsland, te weten ds. Hansfrieder Helenschmidt uit Filderstadt. Hij zal als voorzitter van de Bekenntnisbewegung (belijdenisbeweging) 'Kein anderes Evangelium' iets vertellen over het kerkelijke leven in Duitsland en de wijze waarop bijbelgetrouwe christenen zich in dit kerkelijke leven bewegen. Vanzelfsprekend wordt er gezorgd voor een vertaling. Tijdens dit middagedeelte wordt ook een kort referaat uitgesproken door dr. H. Klink. De leiding van de dag is dit jaar in handen van de heer T. van Es uit Alblasterdam. Andere bijzonderheden, o.a. de precieze titels van de lezingen, worden op een later tijdstip bekend gemaakt. Wel is het goed om alvast te melden dat Vianen via het openbaar vervoer erg gemakkelijk te bereiken is. In een volgend nummer van ons blad wordt precies aangegeven welke buslijn u in Utrecht moet nemen om in Vianen te komen. Wilt u de datum alvast noteren in uw agenda?!

Lutherstudiedag

De redactie van Ecclesia werd gevraagd haar lezers te wijzen op een Luther-studiedag, die op 9 maart a.s. door de Interconfessionele Werkgroep Lutheronderzoek Nederland wordt georganiseerd. Het thema van deze dag is *Luther: uitgesproken over liefde en haat*.

Centraal staat op deze studiedag het gegeven dat Luther uiterst polemisch geschreven heeft over mensen die volgens hem de boodschap van de rechtvaardiging door het geloof in Christus niet wilden aanvaarden of zelfs tegenwerkten. De lezingen van Prof. Klaas Zwanepol, Prof. Hans Martin Kim en dr. Dick Akerboom zullen zich daar intensief mee bezighouden. Er zal met name aandacht zijn voor houding t.o.v. de Joden. De studiedag wordt gehouden in de Booth-zaal, het Bibliotheekcentrum van de Universiteit Utrecht, Heidelberglaan 3, De Uithof, in Utrecht. De studiedag begint om 10.00 uur en zal om 17.00 worden beëindigd. De deelname (inclusief lunch) kost 5,- euro (studenten 2.50)

Man kan zich aanmelden via Luther-bulletin@hetnet.nl.

Inlichtingen zijn te verkrijgen via genoemd e-mailadres of via 030-2539403.